

Beth yw tirweddau diwylliannol?

Mae 'tirwedd' yn ganlyniad i weithgarwch a rhyngweithgarwch ffactorau naturiol a ddynol. Mae tirwedd yn newid o hyd. O'r cyfnod yr oes Neolithig ymlaen, rwy 8000 o flynyddoedd yn ôl, aeth dyn ati i newid y tirwedd a'i fowldio yn ôl ei anghenion a'i ddelfrydau ef ei hun.

Mae newidiadau o'r fath yn hawdd eu hadnabod mewn cymdogaethau lle mae tai newydd yn cael eu hadeiladu, mewn bryniau a gwastatiroedd lle bu gwaith mwynghloddog, neu wrth i briffydd a rheilffyrdd gael eu hadeiladu. Ar y llaw arall, mae diffyg diddordeb yn aml yn arwain at encilio.

I gymdeithas, sy'n byw yn benaf mewn dinasoedd gorboblog yma, gallwn ganfod adnoddau pwysig o hyd ar gyfer cynnal bywyd o safon.

What are cultural landscapes?

'Landscape' is the result of the action and interaction of natural and human factors. Landscape is ever changing. Since the Neolithic times, some 8000 years ago, this time man not only changed the landscape, he virtually moulded the land according to his needs and ideals.

Such changes are readily visible in areas of newly built residential neighbourhoods, hills and plains with mining operations, or in the construction of highways and railway lines. On the other hand, lack of interest often leads to desertion.

For a society, which primarily lives in overcrowded cities, here we can still find important resources for sustaining quality living.

This is one of a series of leaflets produced by Gwynedd Archaeological Trust as part of its Pathways to Cultural Landscapes project, which has been funded by Cadw / Welsh Historic Monuments and the European Union as part of Culture 2000.

Further details of the project can be found by visiting our websites

wwwpcl-eu.de/
www.heneb.co.uk

Mae'r daflen hon yn un o gyfres o daflenni a gynhyrchiwyd gan Ymddiriedolaeth Archaeologol Gwynedd fel rhan o'r prosiect Llwybrau at Dirweddau Diwylliannol, sy'n cael ei ariannu gan Cadw: Henebion Cymru a'r Undeb Ewropeidd fel rhan o'r rhaglen Diwylliant 2000.

Gallwch gael mwya o fanylion am y prosiect drwy ymweld â'r gwefan...

wwwpcl-eu.de/
www.heneb.co.uk

Ymddiriedolaeth Archaeologol Gwynedd / Gwynedd Archaeological Trust
Ffordd y Garth
Bangor
Gwynedd LL57 2RT

Tel / Ffôn: 01248 352535
Fax / Ffacs: 01248 370925
Email / E-bost: gat@heneb.co.uk

Pathways through History

Llwybrau drwy Hanes

Pathways to Cultural Landscapes
Llwybrau at Dirweddau Diwylliannol

Cultural Landscapes of Arfon

Arfon contains a variety of landscapes, all of which have been shaped by the social, economic and religious activities of people over thousands of years, as they lived in and transformed the landscape. This cultural influence is visible in the field patterns, settlements, slate tips, roads and ruins which form the framework of the present landscape and contribute significantly to its present character and appearance.

Mae tirweddau amrywiol yn Arfon, pob un wedi ei ffurio gan weithgareddau cymdeithasol, economaidd a chrefyddol pobl dros filoedd o flynyddoedd, wrth iddynt fyw yn y dirwedd a'i thrawsnewid. Mae'r dyfanwad diwylliannol hwn i'w weld mewn patrymau caeau, aneddiadau, tomemni llechi, ffurdd a henebion sy'n ffurio fframwaith y dirwedd bresennol ac sy'n cyfrannu'n sylweddol tuag at ei chymeriad a'i hymddangosiad presennol.

Agricultural landscapes

Although in some places the landscape is very much a product of the late eighteenth and the early-to-mid nineteenth centuries, in terms of estate improvement and enclosures of common land, there is substantial evidence for the prehistoric origin of many of the field patterns on the sea-facing slopes.

Tirweddau amaethyddol

Er bod y dirwedd mewn rhai llefydd wedi ei ffurio yn ystod diwedd y ddeunawfed ganrif a dechrau a chanol y bedwaredd ganrif ar bymtheg i raddau helaeth, o ran gwella stadau a chau tiroedd comin, ceir dystiolaeth sylweddol sy'n awgrymu bod patrwm llawer o'r caeau sydd ar y llechweddau sy'n wynebu'r môr yn deillio o'r cyfnod cynhanesyddol.

Settlement landscapes

Over much of the area, dispersed farms form the typical settlement pattern. The small cottages within enclosures on Moel Tryfan are particularly distinctive. With the exception of Caernarfon, the towns and villages in the area are nineteenth-century creations, arising out of the growth of the slate industry or improved communications.

Tirweddau anhedol

Y patrwm anheddu sy'n nodweddiaid o ran helaeth o'r ardal yw ffermydd gwasgaredig. Mae'r bythynnod bychain o fewn llociau sydd ar Fföd Tryfan yn nodweddiaid lawn o'r ardal. Ar wahân i Gaernarfon, cafodd y trefi a'r pentrefi sydd yn yr ardal eu creu yn y bedwaredd ganrif ar bymtheg, o ganlyniad i dwy y diwydiant llechi neu welliannau mewn dulliau cyfathrebu.

Industrial landscapes

By the early eighteenth century, gangs of quarrymen on Cilgwyn common were already transforming the landscape. By the middle of the next century, deep pits were being excavated, and the extraction of slate from these, and subsequent disposal of waste, has led to a particularly characteristic landscape of inclines, blondins, pumping houses and enormous slate retaining bastions.

Tirweddau diwydiannol

Erbyn dechrau'r ddeunawfed ganrif, roedd criwiau o chwarelwyr wedi dechrau trawsnewid y dirwedd ar dir comin y Cligwyn, Erbyn canol y ganrif nesaf, roedd tyllau dwfn yn cael eu cloddio, ac mae'r llechi a dynnwyd o'r rhain, a'r gwastraff a adawyd ar eu holau, wedi arwain at dirwedd nodweddiaid lawn, gydag incleins, blondins, cytiau pwmpio a bastlynau anferth i ddal y llechi yn ôl.

Relict landscapes

The area is very rich in upstanding remains of prehistoric settlements (defined by so-called hut circles), often still associated with their contemporary field systems (many of which remain in use today). There is also extensive evidence for medieval settlements and agriculture, mainly in upland locations.

Tirweddau creiriol

Mae gan yr ardal doreth o olion aneddiadau cynhanesyddol sydd wedi goroesi i'w gweld ar ffurf cylchoedd cytiau fel y'u gelwir, ac yn aml lawn maent yn dal i fod yn gysylltiedig â systemau caeau'r cyfnod (llawer ohonynt yn dal i gael eu defnyddio heddiw). Ceir dystiolaeth sylweddol hefyd o aneddiadau ac amaethyddiaeth ganoloesol, ar dir uchel yn bennaf.

Artistic and literary associations

The area has been the home of, and the inspiration for, many writers and artists over the years. Kate Roberts famously wrote about the slate-quarrying communities around Rhostyfan, and R Williams Parry, amongst others, described the history of the area and its landscape in poems. Richard Wilson's painting of Snowdon from Nantlle is one of the most enduring images in Welsh art.

Cysylltiadau celfyddydol a llenyddol

Mae'r ardal wedi bod yn gartref, ac yn ysbyrdoliaeth, i lawer o lenorion ac artistiaid dros y blynnyddoedd. Ysgrifennodd yr enwog Kate Roberts am y cymunedau chwarelyddol yn ardal Rhostyfan, a disgrifiodd R Williams Parry, ymhithl erai, hanes yr ardal a'i thirwedd mewn cerddi. Mae peintiad Richard Wilson o Eryri o gyfeiriaid Dwyfryn Nantlle yn un o'r delweddau cryfaf sydd yng nghelfyddyd Cymru.

Tirweddau diwylliannol Arfon

Mae nifer o wahanol deithiau cerdded yn cychwyn ac yn gorffen yn Rhostryfan. Mae'r teithiau cerdded hyn yn mynd drwy dirweddau hanesyddol amrywiol, a cheir cyfle ym mhob un ohonynt i weld sut mae'r dirwedd wedi datblygu dros filoedd o flynyddoedd. Bydd dwy enghraift yn ddigon i ddangos pa mor ddiddorol yw'r ardal.

Ar y llethrâu sy'n wynebu'r môr yng nghyffiniau Rhostryfan mae rhai o'r olion helaethaf o'r cyfnod cynhanesyddol di-weddar sydd i'w gweld yng Nghymru, ac ychydig iawn o olion sydd wedi goroesi cystal a'r rhein. Yn ogystal ag aneddiadau'r cyfnod hwn, ffermydd cynnar y ceirir atynt fel arfer fel 'clysterau o gytau neu 'dyddynnod', mae llawer o'r caeau a gaewyd ac a ddefnyddiwyd gan y ffermwyr hyn i'w gweld yn glir i'r gogledd-ddwyrain ac i'r de o'r pentref. Mae siâp afreolaidd y caeau, a'r gwahaniaeth mewn uchder rhwng ochrau uchaf

ac isaf rhai o'r waliau cerrig (canlyniad canrifioedd o aredig ar lethrau, ac a elwir yn linsiedi) yn dangos yn amlwg bod rhan helaeth o'r dirwedd hon wedi ei chreu, mewn gwirionedd, dros ddwy fil o flynyddoedd yn ôl. Drwy ddilyn y teithiau cerdded glas, porffor a brown gan mwyaf, mae bron yn bobis i chi gamu'n llythrennol i'r cyfnod cynhanesyddol, a cherdded drwy dirwedd sy'n deillio o'r canrifioedd cyn goresgyniad y Rhufeiniad.

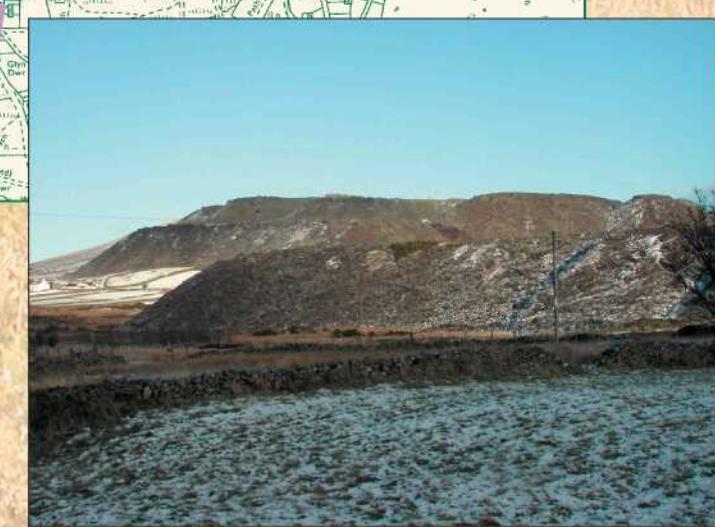
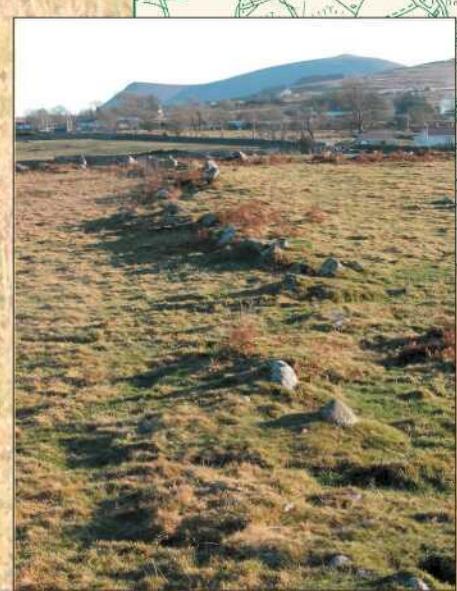
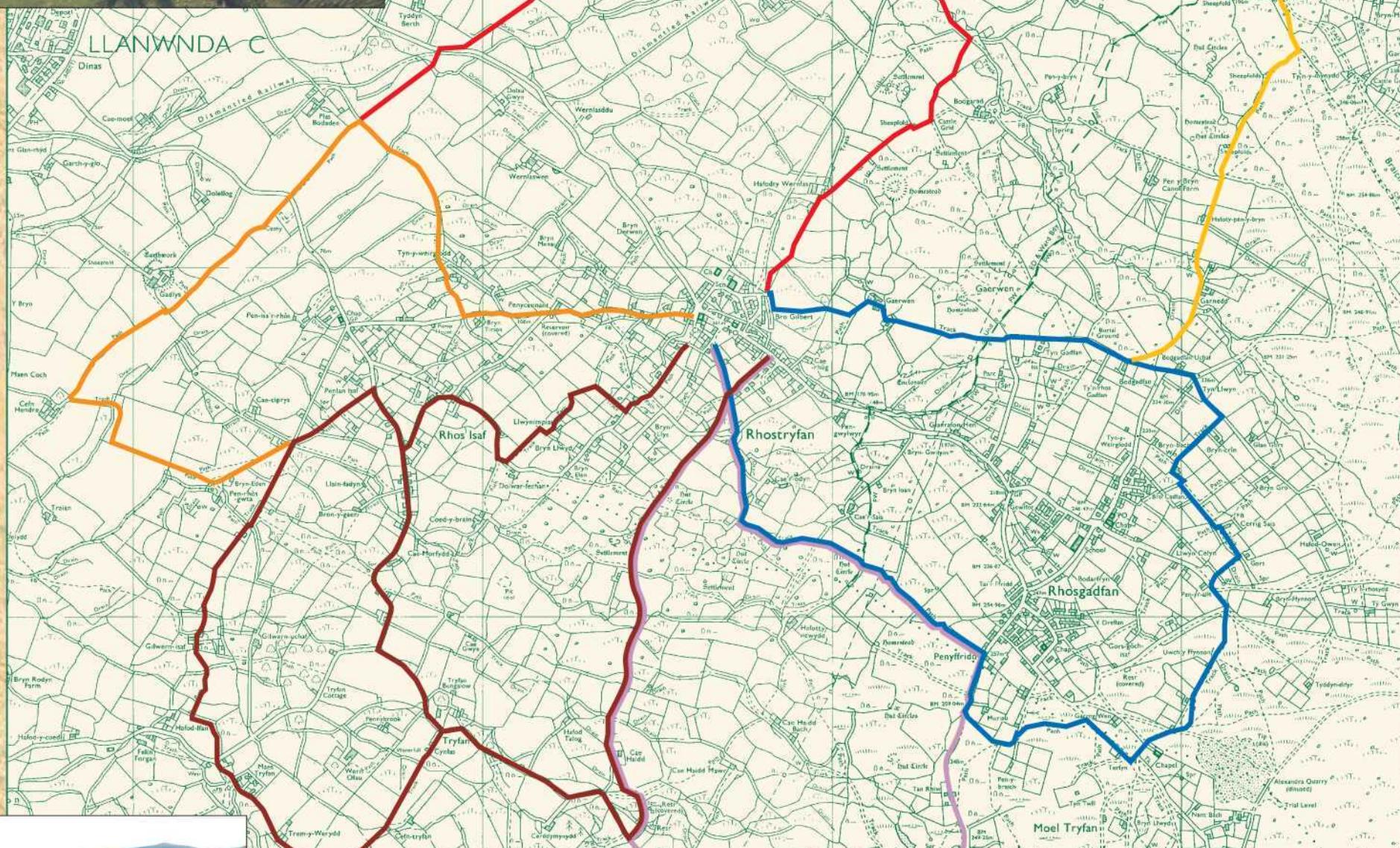
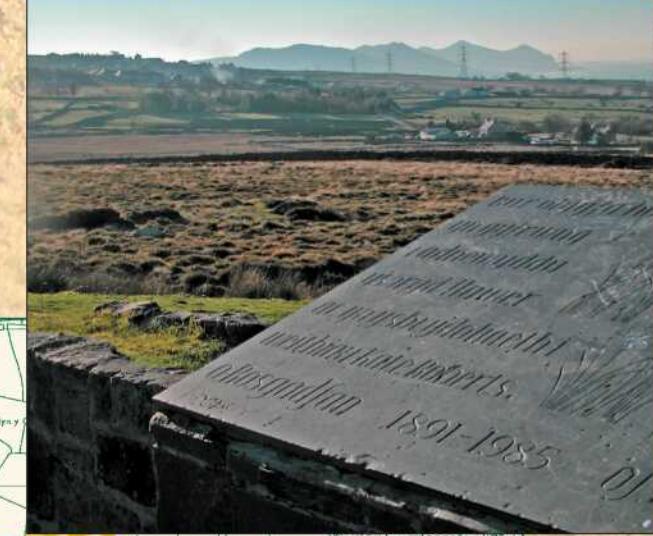
Mae rhan uchaf y daith las yn mynd drwy gyfres o gaeau bychain, rheolaidd a oedd ynghlwm wrth dyddynnod bychain a ddatblygodd o ganlyniad i economi ddeublyg y chwareli llechi a'r tyddynnod a sefydlwyd ar diroedd comin y Goron o 1798 ymaen. Gallwr fynd i'r chwareli llechi sydd ar Foel Tryfan oddi yma hefyd. Mae rhai rhannau o'r rheilffordd, a adeiladwyd er mwyn cludo llechi o'r chwareli hyn i lawr i Gaernarfon,

erbyn hyn yn llwybrau cerdded ac wedi eu cynnwys yn rhai o'r teithiau hyn.

Cofiwch fod pob un o'r henebion unigol ar dir preifat ac na chaniateir mynediad cyhoeddus iddynt heb ganiatâd. Mae rhai o'r safleoedd hefyd yn cael eu diogelu fel henebion rhestredig, ac mae afluonyddu arnynt mewn unrhyw ffورد yn drosedd. Gellir cael manylion pellach am y safleoedd hyn, ac archaeoleg yr ardal yn gyffredinol, gan Ymddiriedolaeth Archaeolegol Gwynedd.

Mae'r llwybrau hyn wedi eu harchwilio a'u cerdded gan aerodau o Brosiect Tir Glas Rhostryfan, a lluniwyd y daflen hon ar y cyd gan Ymddiriedolaeth Archaeolegol Gwynedd a'r Prosiect Tir Glas. Os hoffech gael mwy o fanylion am waith y Prosiect Tir Glas ffordiwrch 01286 830454.

Rhostryfan acts as a starting and finishing point for a series of different walks which pass through a variety of historic landscapes, and each offers an opportunity to see how the landscape has developed over thousands of years. Two examples will serve to demonstrate the interest of the area.

The sea-facing hill-slopes around Rhostryfan contain some of the best-preserved and most extensive late prehistoric remains in Wales. In addition to the settlements of this period, early farms usually known as 'hut groups' or 'homesteads', many of the fields laid out and used by these farmers can also be clearly seen to the north-east and south of the village. The irregular shape of the fields, and the height differences between upper and lower sides of some of the stone walls (created by

centuries of ploughing on hill slopes and known as lynchets) clearly show that much of this landscape was, in effect, created over two thousand years ago. By following the blue, purple and brown walks in particular you can almost literally step back into prehistory and walk through a landscape which has its origins in the centuries before the Roman invasion.

The upper section of the blue walk passes through a series of small, regular fields associated with small cottages which arose from the dual economy of slate quarrying and tyddynoedd which were established on Crown commons from 1798 onwards. The slate quarries on Moel Tryfan can also be reached from here. Some lengths of the railway built to carry slate from these quarries down to Caernarfon now act as foot-

paths and are incorporated in some of these walks.

Remember that all the individual monuments are on private land and there is no automatic public access to them. Some of the sites are also protected as scheduled ancient monuments and it is an offence to disturb them in any way. Further details about these sites and the archaeology of the area in general can be obtained from Gwynedd Archaeological Trust.

These footpaths have been checked and walked by members of Project Tir Glas Rhostryfan, and this leaflet is a joint collaboration between Gwynedd Archaeological Trust and Project Tir Glas. For further details about the work of Project Tir Glas phone 01286 830454.